

Содиков Нозимжан

ШАМС ЖАНА МЕВЛАНА

Содиков Нозимжан

ШАМС И МЕВЛАНА

Sodikov Nozimjon

SHAMS AND MEVLANA

УДК: 82 (091); 82:1

Мевлана Желаледдин Руми акыл – ыйман – сүйүү үчилтигинде терең орду бар, чыгыш менен батышта кеңири таанымал инсан болгон. Анын эң негизги касиеттери: кыял чабыттарынын эбегейсиз кенендиги, терең билими, сезимдеринин байлыгы, табиятты сүрөттөөдөгү таамайлыгы, сезимталдыгы жана сөз кылып жаткан нерсесине чын ыкластуу мамилеси. Ал жүрөгүндөгү сүйүүсү менен ташкындагын дарыя мисал. Бул макалада жүрүш-турушу, жашоосу менен адамдарды өзүнө багындырган айкөл, маданияты жогору, таанып-билүүсү ар тараптуу адам эле жана ошонусу менен жалпы адамзаттык руханий күчкө айлангандыгына кеңири баяндалат.

Негизги сөздөр: чыгармалардагы метафора, дидактикалык насааттар, аллегориялык образдар, метафизика илими, дербиштердин сукбаттары.

Мевлана Желаледдин Руми был личностью, нашедший свое место в триаде ум-совесть-любовь, широко известный востоку и западу. Основные его свойства: необычайная широта мысленного полета, глубокое знание, богатство чувств, точность и чувствительность в описании природы и чистосердечный подход к рассматриваемому предмету. Он со своей сердечной любовью подобен речному наводнению. В статье излагается личность Мевланы как человека с многосторонним познанием, высокой культурой, покоривший людей со своим поведением, жизнью и вместе с тем, превратившийся в общечеловеческую духовную силу.

Ключевые слова: метафора в его произведениях, дидактические наставления, аллегорические образы, наука метафизики, сукбаты дервишей.

Mevlana Rumi Zhelaleddin was a person who has found his place in the triad of mind-conscience-love, a well-known east and west. Its main properties: extraordinary breadth of mental flight, in-depth knowledge of the richness of feeling, precision and sensitivity in the description of nature and openhearted approach to the subject under consideration. He and his heart with love is like a river flooding. The article describes the personality of Mevlana as a person with knowledge of multilateral, high culture, conquered people with his behavior, life and at the same time, turned into a universal spiritual force

Key words: metaphor in his works, didactic instruction, allegorical image, the science of metaphysics, conversation of dervishes.

Устаттын жалпыга маалым болгон «Месневи-и Маневи», «Диван-ы Шамс-и Табризи», «Фихи Ма Фих», «Межалис-и Себа» жана «Мекатиб» аттуу чыгармалары бар. Ал өз ойлорун түшүндүрүүдө «Диван-ы Шемс-и Табризиде», кээ бир башка чыгармаларында Курандагы окуяларды колдонгон жана анын аяттарына кайрылган. Чыгармаларында метафора аркылуу теманы жеткиликтүү жана таасирдүү

түшүндүрүү максатында салыштыруу усулун да кеңири колдонуп, деңизден, суудан, кемеден, оттон, токойдон, жан-жаныбарлардан, курт-кумурскалардан, аспаптардан, күнүмдүк жашоодон, тарыхтан так, жөнөкөй мисалдарды колдонуп оюн аргументтештирет. Алган мисалдары жупуну болгону менен аларда акыл-насаат идеясы башкы планга чыгат¹⁰.

Ал эми Мевлананын педагогдорду кызыктырган жагдайы анын тарбиялануучуларга болгон гуманисттик түшүнүгү жана теманы түшүндүрүүдө колдонгон жогорудагы методдору. Советтик учурда И.А.Крыловдун тамсилдерин кеңири окуп жана колдонуп келдик. Ошол тамсилден алынган сабактар дале көпчүлүгүбүздүн эсибизде жана аларды күнүмдүк турмушубузда колдонуп келебиз. Алсак кышка же оор абалга даярданбай турган кишини ийнеликке, иштемчил адамды кумурскага окшотобуз. Дал ушул тамсилдер аркылуу адамдарды же алардагы жаман сапаттарды ал кишинин ысымын колдонуп маскаралабастан, инсандын укугун сыйлап, кыйытуу, кайманалоо менен берет. Мындай ыкма Мевлананын чыгармачылыгын коштоп жүрөт, улуу ойчулду изилдөөчүлөр белгилегендей, анын поэтикалык мурастарында эле эмес, адамзаттын өсүп-өнүгүүсү, алардын өз ара мамилелери тууралуу баа жеткис методологиялык, философиялык жана педагогикалык мурастарында да аллегориялык образдар жетиштүү санда колдонулган. Мевлананын бүткүл дүйнөгө белгилүү 31 миң кош ыр сабында (бейт), уникалдуу тамсил жана окуяларды камтыган «Месневиси» аттуу жыйнагында, 44 миң ыр саптан турган 2073 газелди камтыган «Улуу Диванында», 4000 саптан турган философиялык жана лирикалык рубаилеринде балдарды, жалпы эле адамдарды тарбиялоого таасир этүүчү терең дидактикалык насааттар толтура.

Мевлананы терең түшүнүү үчүн «Уядан эмнени көрсө учканда ошону алат» дегендей устаты Шемс Тебризини ар тараптуу терең изилдөө керек. Азирети Мевлана устаты Азирети Шемс менен таанышуудан мурун ал аалымдын окуусун жана ошол учурдун көптөгөн көркөм, илимий чыгармаларын мыкты өздөштүргөн. Ошого карабай Шемс менен таанышуу билимдин, илимдин дагы башка терең катмарына киришине түрткү берди. Шемс ал кездеги жаш Мевлана менен таанышуудан мурун өзү ээ болгон илимди Мевланага өткөрүп бере тургандыгын жана анын натыйжасында жанынан, өмүр-жашоосунан

¹⁰ Ибрахим Эмироглу Yanlis Dusunceve Davranislar Karsisinda Mevlana, Инсан йайынлар. – Стамбул, 2009, 13-14-б.

айрыла тургандыгын түшүндө аян катары көргөн. Ошентип ал Мевлананы жолуктурду жана алгач жолугушуусунда: «Бейазыт Бестаами жогорубу же Азирети Мухаммед (С.А.В) жогорубу?» деген белгилүү соболун сурады. Мевлана аалым болгондуктан: «Азирети Пайгамбарыбыздын ар дайым жаңы тепкичке көтөрүлүп, белгилүү бир чекитте калбагандыгын, ал эми Азирети Бейазыт Бистаминин бирдей деңгээлде гана тургандыгын» айтуусу менен устаттын купулуна толуп, эки инсан дос болушту¹¹.

Бул достошуунун арты менен Мевлана китептерин таштап, Шемстин ички билим берүүсүнө кирди жана бири-бирине күзгү болушту, б.а., Мевлана Шемстин сүйлөгөн тили болду. Анткени Шемс көп сүйлөбөгөн, бирок терең илими менен ааламдык түшүнүктөрдөн бийикке көтөрүлүп чыгып, метафизикалык көз караштагы акыйкатты көрө билип, бул жолдо Мевлананы ээрчитип, ага өзү көргөн, сезген чындыктарды көрсөтө да, сездире да билген. Ал эми сөзгө чебер, акындык дарамети күчтүү, кепти келиштирип айткан Мевлана устатынын ойлорун эң мыкты ыкмалар менен башкаларга жеткире билген. Бул жердеги маанилүү аспект Мевлана устаты Шемстин «тили» болду. Эки инсан бир инсанда биригип, бир ой менен бир тилге келип, бул уникалдуу дуализмди түздү. Кыдаттык менен карай турган негиз – бул Шемстин Мевланага берген илиминин методикасы. Бул илимди жеткирүү, колдогу маалыматтарга таянганда, адамдан адамга өткөрүлүп берилген дүйнөлүк илим-билимдерден айырмаланып, жүрөктө туюу менен жетишүүгө мүмкүн болгон леддуну илими болуп эсептелет. Азирети Шемстин бул леддуну илими учурдагы физикалык теориялар менен кээ бир байланыштары бар экендиги айтылууда. Албетте физикалык теориялар метафизика илимин түшүндүрө албайт. Ал эми Шемстин бул таанышууну мурунтандан билүүсү же андан кабардар болуусу бул – метафизикалык көрүнүш. Материалдык нерсени жарыктын ылдамдыгы менен түшүндүрүүгө болот, бирок андан ары мүмкүн эмес. Физикалык мыйзамдар жарыктын ылдамдыгы менен аныкталат. Себеп-натыйжа байланышы өз ичинде себептүүлүктү көрсөтөт, ал эми жарык ылдамдыгынын жогорусундагы окуялар андай себептүүлүк (причинность) эмес. Башкача айтканда себеп-натыйжа байланышынын ичинде гана камтылат. Мына Шемс ушул метафизикалык кубулушта жашаган жана физикалык көрүнүштөн жогорку маалыматты практикага айланткан.

Жогорудагы физикалык түшүндүрмөлөрдүн далили катары педагогика илимдеринин доктору, профессор Эсенбек Мамбетакуновдун физик-педагог катары 2012-жылы жарык көргөн макаласында¹² ал ойлор дагы бир ирет тастыкталды десек болот. Анын Желаледдин Румини **суфизмдин** көрүнүктүү өкүлү

¹¹ Мевлана таануучу проф. доктор Серхат Шекер менен биздин маектен. Варшава, октябрь 2012.

¹² Мамбетакунов Э. Мевлананын сырдуу ааламы (алгы сөз ордуна). Китепте: С.Идирисов, Н.Содиқов Мевлана Желаледдин Руминин Месневиси (тандалган аңгемелер)// «Шоокум» журналынын басылмалар сер. - 4. - Б.: 4-5- бб.

экендигин, суфизмдин үч этабы болгон **шариат**, **тарикат** жана **акыйкат** – таанып-билүүнүн үч баскычы менен дал келгендигин белгилөөсүн эске алууга илимий негиз бар.

Мевлананын илим булагы жана устаты болгон Шемси Тебризинин өз аты-жөнү – Шемседдин Мухаммед. Ал 1186-жылы туулган. Тебризлик Мелекдаттын уулу Алинин баласы эле. Устаты Текбирзи Абу Бакир Селлебафтын таалим-тарбиясын алып жетилген соң, өзү багындырган руханий макамга канааттанбай, андан да жогорку даражадагы жол көрсөтүүчүлөрдү табуу максатында сапарга аттанат. Бир канча жыл алдан-күчтөн тайгыча дүйнө жүзүн кыдырып, ошол мезгилдин бүткүл атак-даңктуу деген аалымдары менен жолугушуп чыгат. Ал учурдун аалымдары ага руханий ааламдагы даражасын кыйыр маанидеги туюнткан «Учкан Күн» – Шемс Перенде деген ысымды беришкен. Шемс бала чагынан тартып руханий жана ой жүгүртүү жагынан эркин дербиш, өзүн жоготконго чейин Алла Тааланын сүйүүсү менен жашаган адам болгон. Өзүн руханий жактан канааттандыра алган деңгээлдеги Алла Досун таба албаган жана дайыма өз деңгээлинде маек курган жолдош издеп келген. Күйүп-бышып өзүнө тең келе турган, сукбатына чыдай алган дос издеген Шемс күндөрдүн биринде эмнегедир өтө толкунданат. Алла Тааланын акыйкатын ачык-айкын көрүп, өзүн жоготкон абалда: «Оо Аллам, Өзүңдүн жаап-жашырылган сүйүүңдү мага көрсөтүүңдү өтүнөм», - деп жалбарат. Ошондо Алла Таала тарабынан анын өтүнүчү Анадолу жергесиндеги белхтик Султанул Уламанын уулу Мухаммед Желаледдин болгондугу илхам аркылуу билдирилет. Бул илхам менен Шемс 1244-жылдын 29-ноябрында, ишемби күнү таңында Коня шаарына келет.

Мевлана менен Шемс... бул эки улуу аалым, эки улуу нур, эки улуу рух... акыры жолугушат. Ал кезде Шемс 60 жашта, Мевлана 38 жашта эле. Бул кудай сүйүүсүнө толгон эки ашык бир канча убакыт эч кимге жолукпай, өз алдынча жашап, өздөрүн толугу менен Алла Таалага арнашат жана дилине берилген кудай илхамдары менен сухбатташып, сырдашат. Султан Велед мындай дейт: «Капысынан Шемс келип ага жолукту. Ага ашыктыктын абалын баяндады. Мына ушундайча улуу сырларга жетти. Шемс Мевлананы таң калыштуу ааламга чакырды».

Мевлананын ашыктык мартабасына жеткендигин ошол эле Султан Велед төмөнкүчө эскерет: «Ааламдагы эрендердин даражаларынан да жогору турган бир даража бар, ал – ашыктык аялдамасы. Бул ааламда ашыктык аялдамасы тууралуу эч бир кулак эшиткен эмес. Тебризлик Шемседдин келип Мевлана Желаледдинди эрендик мартабасынан бул заманга чейин белгисиз болгон ашыктык мартабасына жеткизди. Негизинен Мевлана тегинен ашыктык деңизинин баалуу ташы эле. Бардык нерсе айланып отуруп тегине кайтып барат тура.

Ким кимди издеди: Шемс Мевлананыбы, же Мевлана Шемстиби? Албетте, экөө тең бири-бири издеди.

Мевлана руханий сапарын, бышып жетилишин төмөнкү сөзүндө билдирген: «чийки элем, быштым, күйдүм». Ал атасы Султанул Улама Бахаеддин Веледдин жана сейид Бурханеддиндин касиеттүү деми менен бышты, Шемстин нурдуу күзгүсүнөн көргөн өз сулуулугун ашыктык отуна күйүп-жанды. Мевлана Шемс менен Коняда жолукканда толугу менен улуулукка жеткен адам эле. Шемс Мевланага күзгү болду. Мевлана Шемстин күзгүсүндө өзүнүн теңдешсиз сулуулугуна ашык болду. Башкача айтканда, Мевлана дилиндеги кудай сүйүүсү Алла Таалага болгон ашыктыгынын даражасын туюнтту. Анткени Мевлана Шемстен Алла Тааланын жамалынын жаркыраган чагылышуусун көрө алды. Мевлана ачылганы турган бир гүл болчу, Шемс ага жагымдуу желаргы болду. Мевлана ашыктык шарабы эле, Шемс ага чөйчөк болду. Мевлана тегинен улуу адам эле, Шемс ага бакыт көрсөттү.

Шемс менен Мевлана тууралуу сөз түгөнбөйт. Акырында айтаарыбыз: Шемс Мевлананы күйгүздү, бирок бул жанар тоодон кайнап чыккан от дайрага айланды, ал оттун ичинде өзү да күйдү. Шемс менен жолуккан Мевлана өзүн толугу менен Шемстин сухбаттарына арнап, Шемстин нуруна берген. Таптакыр башкача ааламга кирген. Шемстин тартуу күчү менен тегеренип, кудайдын сүйүүсү толупташты. Бул эки кудай досу дербиштердин сукбаттарындагы куттуу сырды түшүнө албагандар аркы-берки сөздөрдү айта башташты. Натыйжада Шемс ыңгайсыз абалда калды жана Мевлананын жалынып-жалбарганына карабастан 1246-жылы 14-мартта бейшемби күнү Конядан Шамга карай сапар тартты.

Шемстан айрылып өтө терең азапка түшкөн Мевлананын ыр түрүндө жазган каты Султан Веледдин жардамы менен Шамга жөнөтүлдү. Белектер менен кошо Шемске тапшырылды. Шемс Мевлананын ыр түрүндө катындыгы чакырыкты андап, анын чакырыгын кабыл алып, 1247-жылы Султан Веледдин кербени менен кошо Коняга кайтып келди. Шемстин Коняга кайра келишине баары кубанды. Мевлана да кусалыктын азабынан кутулду. Ошентип, Шемстин урматына сый-тамак берилди. Адаттагыдай кудай сүйүүсү менен толгон сукбаттар уюштурулду. Бирок бейпилчилик, сүйүү, достук менен өткөн күндөр көпкө созулбады. Ушак-айыңдар, ыңгайсыз абалда калтырган кыйынчылыктар кайрадан башталды. Шемс ал бактысыз ушак-айыңчы коомдун кайрадан кекке толгонун, дилден сүйүү кетип, акыл-эси напсинин туткунуна түшкөнүн түшүнүп, өзүн жок кылууга аракет кылып жатышканын байкайт. Ошондо Султан Веледге айтат: «Өзүң көрүп тургандай, кайрадан адаша башташты. Туура жолду көрсөтүүдө билиминде теңи

болбогон Мевладан мени ажыратууну, алыста-тууну, андан соң муну менен өздөрүн жубатууну каалашууда. Мен эми кетемин, бул жолу менин кайда кеткенимди эч ким билбейт. Издеп да таба алышпайт. Менин артымдан белги да таба алышпайт. Канча жыл өтсө дагы артымдан из да көрө алышпайт».

Мына ошентип Султан Веледге арыз-мунун айткан Шемс 1247-1248-жылдары Конядан капысынан чыгып, дайынсыз жоголот. Шемс кеткен соң Мевлана кез келген адамдардын баарынын анан дайынын сурай берет. Шемс жөнүндө куш кабар айткан адамга селдесин, чапанын белекке берип ыраазычылык билдирет. Күндөрдүн биринде бир адам Шемсти Шамда көргөнүн айтат. Мевлана бул кабарды угуп абдан кубанат да, ал кабарды айткан адамга жанындагы болгон нарсенин баарын берип салат. Жакындырынын бири ал адам жалган айтып жатканын билдиргенде Мевлана мындай дейт: «Ооба, анын жалган кабары үчүн жанымда болгон нерсенин баарын бердим. Эгер туура кабар болгондо жанымды да бермекмин».

Мевлана Шемсти аябай издейт. Андан ажырагандан кийин өзөктү өрттөгөн, жүрөктү сыздаткан канчалаган ырларды жазат. Аны издеп эки жолу Шамга барат. Бирок Шемсти таба албайт. Шемсти издеп Шамга барган жылдар так белгисиз болсо да, айрым маалыматтар боюнча, 1248-1250-жылдар аралыгында экендиги айтылып келет. Султан Велед билдирген маалымыт боюнча, Мевлана Шемске физиологиялык турпатында жолукпаса да, руханий абалда жолукту. Ай сымал жаркыраган Шемс тууралуу Мевлана мындай дейт: «Физиологиялык жактан андан алыстамын, бирок экөөбүз тең жансыз абалдагы нурбуз. Эй издеген киши! Кааласаң аны көр, кааласаң мени... Мен – алмын, ал – мен»...

Литература:

1. Ибрахим Эмироглу Yanlis Dusunceve Davranislar Karsinda Mevlana, Инсан йайынлар. - Стамбул, 2009, 13-14-б.
2. Мевлана таануучу проф. доктор Серхат Шекер менен маектен. Варшава, октябрь 2012.
3. Мамбетакунов Э. Мевлананын сырдуу ааламы (алгы сөз ордуна). Китепте: С.Идирисов, Н.Содиков Мевлана Желаледдин Руминин Месневиси (тандалган аңгемелер) // «Шоокум» журналынын басылмалар сериясы - 4. - Б.: 4-5-бб.
4. Идирисов С., Содиков Н. Мевлана Желаледдин Руминин Месневиси (тандалган аңгемелер) // «Шоокум» журналынын басылмалар сериясы - 4. - Б.: 9-16-бб.
5. Идирисов С., Содиков Н. Мевлана Желаледдин Руминин Месневиси (тандалган аңгемелер) // «Шоокум» журналынын басылмалар сериясы - 4. - Б.: 9-16-бб.

Рецензент: д.пед.н., профессор Калдыбаев С.